

(R)

**PEMBANDARAN PULAU BINTAN: KAJIAN KES DAMPAK
PENGHIJRAHAN DI BANDAR TANJUNG PINANG,
RIAU, INDONESIA**

ASHALUDDIN JALIL

**TESIS DISERAHKAN UNTUK MEMENUHI
KEPERLUAN BAGI
IJAZAH DOKTOR FALSAFAH**

**INSTITUT PENGAJIAN SISWAZAH
UNIVERSITI MALAYA
KUALA LUMPUR**

OKTOBER 2004

Perpustakaan Universiti Malaya

A511759181

PENGAKUAN

Saya akui bahawa kajian ini adalah asli dan hasil karya Saya sendiri serta tidak pernah dikemukakan pada mana-mana universiti ataupun institusi untuk mendapatkan ijazah Doktor Falsafah.

Nukilan-nukilan dan ringkasan-ringkasan yang tiap-tiap satunya telah saya jelaskan sumbernya.

Ashaluddin Jalil

ABSTRACT

The growth of urban population in Riau province since last few decades has shown a trend of continuous increase. Although, there were some trends of constant and slightly declining percentage of population in some urban areas and newly formed districts, in overall the number of population was increasing.

This phenomenon can be observed in the number of population growth since last few decades. During the years of 1971 to 1980, the average growth of urban population increased about 1.53 percent annually. The growth was continued to increase in the next decades which was during the years of 1981 to 1990 to an average of 2.67 percent annually. Furthermore, it was recorded in many literatures that since 1930 to 1990, despite of the fluctuation in the percentages, the increase of the percentages were significant. The increase is predicted to be continued to higher levels in the future years.

The rapid growth of urban population in Riau has arisen several implications. First, the central government and its urban development regulation have issued development schemes which are centralised in urban areas. As a result, several sectors which have been placed or localised in certain areas develop rapidly. Those include housing development which is based on public housing regulations. The housing regulations have stimulated the housing development in some urban areas which is financed by housing ownership credit (kredit kepemilikan rumah (KPR)) issued by Bank Tabungan Negara. In addition, real

estate development is also growing which is generally financed by private developers.

Secondly, in order to find low cost land (profit oriented), the developers tend to choose the sub-urban areas to build very simple houses (*rumah sangat sederhana*) and simple houses (*rumah sederhana*). This will give more pressures to the sub-urban areas. As an effect of that, re-classifications take place in some urban areas or districts.

Thirdly, relocation of urban population to the sub urban areas occurs. This is because of high pressures and lack of comfort in urban area. For example, from medical point of view, the rate of pollution and noise in urban area as central of activities (business, education, trade, administration) is considered beyond healthy environment. In term of urban development in Riau, that is also worsen by the increase of areas which have insufficient drainage, squatter houses, lack of clean water, bad traffic systems, low quality of air and uncompleted waste problems (Bagong, 1995).

The next implication is that the urban growth follows urban development or the opposite way. Migration is included in this relation. Migrants will find a settlement which suitable to their needs and profession. In their efforts to find settlements, they will face difficulties such as expensive house rent. Anticipating that, (since the urban government has not yet shown any effective mechanism) they may choose to find houses in the sub urban areas. This assumption is according to the fact that the cost of house rent in sub urban areas is cheaper. If by some reasons they would still have to stay in the urban areas, the alternative might go to staying in cheap houses at the slums or stagger houses.

Another important implication is the sharp change of population proportion since 1990 to 1995 which was caused by inter-regional development and expansion activities in the scope of economic development regulation such as *Sijori* (Singapore, Johor and Riau which is now well known as IMS-GT) and North growth triangle (Sumatra Utara, Malaysia and Thailand). Other than that, the implication is also influenced by the trend of transition in economic sector to focus on services and manufacturing.

Further meaning of those implications is that there is an imbalance distribution of population in the district and urban areas in Riau province. As a result of that, a more serious effort needs to be performed by the provincial together with the districts or city governments to improve housing programmes which is not only in the administrative but also to the further aspects such as sufficient public facilities to support urban life (urban community).

Efforts to improve the comfort or to organise urban area can be set by integrating or involving all parties to make them more clever and applicable. In the past, the administrative procedures and regulations are very dependent to the police and programmes issued from Jakarta and related province. However, since local autonomy implemented, urban or city authorities has performed studies and develop suitable designs to manage the urban areas. These efforts shall continuously be improved. On the other hand, if the actual development of urban areas is not organised or left as what is progressing now such as in the case of Kepulauan Riau, Indonesia, the pseudo urbanization may occur in the area.

PENGHARGAAN

Puji dan syukur kehadiran Allah Swt. Yang telah melimpahkan Rahmat dan Kurnia-Nya kepada Saya untuk menyempurnakan tesis ini. Begitu pun kajian ini tidak akan berhasil tanpa sokongan dan bantuan yang kuat daripada pelbagai pihak.

Saya amat berhutang budi kepada Penyelia Utama Saya iaitu Prof. Dato' DR. Mohammad Razali Agus, M.Soc. Sc. Selaku penyelia, sahabat dan sebagai saudara mara yang telah banyak memberi bimbingan, sokongan, kritikan dan nasihat, dari awal sehingga akhir kajian ini. Juga kepada semua sahabat di atas segala bantuan dan dorongan yang di berikan semasa penyelidikan. Saya juga mengucapkan terima kasih kepada Encik Drs. Azirwan kerana pelbagai persoalan serta cabaran yang di hadapi secara bersama-sama sama ada senang ataupun susah di dalam menyempurnakan kajian. Kepada semua pensyarah dan kaki tangan pejabat jabatan Antropologi dan Sosiologi, semua kaki tangan pejabat dekan Fakulti Sastera dan Sains Sosial Universiti Malaya di atas segala tunjuk ajar dan bantuan yang diberikan serta kepada Universiti Malaya yang telah memberi bantuan kemudahan dan sokongan penuh dalam penyelidikan ini.

Penghargaan khas dan ucapan terima kasih Saya sampaikan kepada Almarhummah Ibunda Darmawan binti Haji Abdullah Busu beserta Ayahanda Terkaseh Almarhum Abdul Djalil bin Ongem kerana ke dua-dua nya Saya boleh berjaya, juga kepada kakanda-kakanda dan adinda yang telah membantu dan mendoakan kerjaya dan kecemerlangan Saya. Penghargaan lebih khas lagi diberikan kepada isteri tercinta Dra. Juslaini binti Sidi Arifin dan anak-anakku tersayang: Evi Safitri Jalil, Santi Agustina Jalil, Rio Tri J. Jalil dan Rizki Yusufandi Jalil kerana banyak berkorban demi membantu Saya.

Penghargaan Saya sampaikan kepada semua guru Sekolah Dasar Negeri Nombor 1 di Bengkalis dan Dumai, Sekolah Menengah Pertama Duri, Sekolah Menengah Atas Negeri Nombor 1 Pekanbaru, semua dosen dan kaki tangan Fakultas Ilmu Sosial dan Ilmu Politik Universitas Riau (Unri) di Pekanbaru. Penghargaan khas Saya sampaikan kepada Rektor Universitas Riau Yang berbahagia Prof. Dr. H. Muchtar Ahmad, M,Sc yang telah memberikan sokongan kepada diri Saya.

Penghargaan juga saya halakan kepada Bupati Kepulauan Riau, Camat Bintan Utara, Bintan Timur, Camat Tanjungpinang Barat dan Camat Tanjungpinang Timur beserta seluruh Kepala Desa dan Kepala Dusun, RW dan RT sebagai lokasi penyelidikan. Tidak lupa kepada pihak masyarakat sebagai responden yang telah banyak memberikan kerjasama sepenuhnya, serta layanan dan budi baik yang ditunjukkan kepada Saya sepanjang tempoh kajian luar dilakukan.

Kepada semua sahabat di Pusat Penelitian Industri dan Perkotaan (PPIP) Universitas Riau, *Nadhra, Simon, Ismail, April Manro* yang selalu setia bertungkus lumus membantu dan memberikan sokongan penuh di dalam penyelidikan dan menyusun kertas-kertas tesis yang telah di cetak di pejabat sama ada siang maupun malam hari, dengan setia tetap menyokong.

Sekian dan terima kasih

Pekanbaru, Awal Ramadhan 1425 H
Bertepatan 15hb Oktober 2004

Ashaluddin Jalil

ISI KANDUNGAN

Abstract	i
Penghargaan	iv
Isi Kandungan	vi
BAB I PENDAHULUAN	1
1.1 Pengenalan	1
1.2 Permasalahan Kajian	10
1.3 Objektif Kajian	21
1.4 Matlamat Kajian	22
1.5 Kepentingan Kajian	24
1.6 Skop dan batasan Kajian	27
1.7 Metodologi	28
1.7.1 Kaedah Kualitatif	29
1.7.2 Kaedah Kuantitatif	30
1.8 Format Persembahan	34
BAB II PERSPEKTIF TEORI PEMBANDARAN	38
2.0 Pengenalan	38
2.1 Pengertian dan Batasan	39
2.2 Perspektif Urbanisasi	42
2.3 Perspektif Ekonomi	50
2.4 Perspektif Teori Penghijrahan	55
2.5 Kajian Literatur Mengenai Penghijrahan di Indonesia	58
2.6 Rumusan	70
BAB III LATAR BELAKANG GEOGRAFI DAN SOSIO EKONOMI PROVINSI RIAU	73
3.0 Pengenalan	73
3.1 Perspektif Geografi	77
3.2 Kawasan Pemerintahan	81
3.3 Demografi	89
3.4 Pendidikan	97
3.5 Pengangkutan	128
BAB IV PULAU BINTAN: SEJARAH DAN PERKEMBANGAN	108
4.1 Pengenalan Sejarah	108
4.1.1 Masa Kejayaan Riau Lingga	108

4.1.2	Pulau Bintan Sehingga Kemerdekaan Republik Indonesia	116
4.2	Bintan Memasuki Orde Baru	124
4.3	Pengangkutan	147
BAB V PROSES PENGHIJRAHAN DAN PEMBANDARAN DI		
KEPULAUAN RIAU		
5.1	Pengenalan	151
5.2	Identiti Responden	151
5.3	Karakteristik dan Pola Penghijrahan	157
5.4	Aspek Ekonomi	168
5.5	Perumusan	179
BAB VI PEMBANDARAN TANJUNGPINANG		
6.1	Pengenalan	185
6.2	Pengembangan Kawasan Pelancongan Antarabangsa (Lagoi)	196
6.3	Kawasan Kilang (Industri)	198
6.4	Perkembangan Guna Tenaga	203
6.5	Perumusan	210
BAB VII ASPEK KUALITATIF PERBANDARAN		
7.1	Pembandaran: Proses Kearah Perkembangan	213
7.2	Dampak Pembandaran	222
7.2.1	Aktiviti Masyarakat Bandar	225
7.3	Kajian Kes	228
BAB VIII KESIMPULAN		
8.1	Pengenalan	272
8.2	Penemuan Kajian	273
8.2.1	Pembandaran	273
8.2.2	Impak Pembandaran dan Marjinalisasi	275
8.2.3	Pusat-pusat Pelayanan Bandar	277
8.2.4	Dampak Sosial dan Ekonomi Pembandaran	279
8.3	Implikasi Polisi Mengurus Bandar	282
8.4	Saranan atau Cadangan	284
8.5	Cadangan Kajian akan Datang	286

ISI KANDUNGAN

DAFTAR JADUAL

Jadual 1.1	Peratus Keluaran Kasar daripada Indikator Kunci Indonesia selama tahun 1976 sehingga tahun 1997.....	9
Jadual 1.2	Keluaran Dalam Negeri Kasar (KDNK=Produk Domestik Bruto) Indonesia daripada tahun 1990 sehingga tahun 1997 (Rp. Billion).....	11
Jadual 1.3	Taburan Keluaran Dalam Negeri Kasar (Product Domestic Bruto) Indonesia daripada tahun 1990 sehingga tahun 1997.....	13
Jadual 1.4	Peratus Keluaran Dalam Negeri Kasar daripada Provinsi Riau (tanpa minyak bumi) selama tahun 1987 sehingga tahun 1991 (harga konstan tahun 983).....	14
Jadual 1.5	Peratus Dalam Negeri Kasar daripada Provinsi Riau (tanpa minyak bumi) selama tahun 1997 sehingga tahun 2000 (harga konstan tahun 1993).....	15
Jadual 1.6	Senarai Penduduk Perbandaran di Riau dari tahun 1980 sehingga tahun 1995, Mengikut Kawasan.....	16
Jadual 1.7	Taburan Penduduk Riau mengikut Distrik banci tahun 2000	18
Jadual 1.8	Taburan penduduk di Perbandaran di Provinsi Riau, Batam dan Pulau Bintan mengikut banci tahun 1980,1990,1995 dan 2000.....	19
Jadual 1.9	Taburan bilangan penduduk, isi rumah dan pensampelan.....	30
Jadual 3.1	Taburan penduduk menurut Kabupaten/Kotamadya, luas kawasan dan kesesakan mengikut banci 1990 SUPAS 1995.....	82
Jadual 3.2	Kabupaten dan Kecamatan di Riau daripada tahun 1990.....	84
Jadual 3.3	Penduduk Riau mengikut Daerah Tingkat II tahun 1990-1996.....	89
Jadual 3.4	Kadar pertumbuhan penduduk Provinsi Riau mengikut kawasan Kabupaten/Kotamadya daripada tahun 1971-1995.....	90
Jadual 3.5	Penduduk Provinsi Riau mengikut Kabupaten/Kota banci 1990 dan 2000	94
Jadual 3.6	Penduduk Riau mengikut Kabupaten dan Kota, luas dan pusat pentadbiran.....	95
Jadual 3.7	Kawasan Provinsi Riau selepas dipecah mengikut Undang-undang Nombor 53 tahun 1999.....	97
Jadual 3.8	Taburan penduduk berumur 10 tahun ke atas mengikut paras Pendidikan Banci Tahun 1990 dan SUPAS 1995.....	98
Jadual 3.9	Taburan Peratus paras pendidikan Penduduk Riau banci tahun 1990....	100
Jadual 3.10	Taburan Paras Pendidikan Provinsi Riau Mengikuti Kawasan Tahun 1995.....	102
Jadual 3.11	Bilangan Transmigran yang masuk ke Provinsi Riau.....	105
Jadual 3.12	Taburan Penduduk umur 10 tahun ke atas mengikut paras pendidikan tahun 1990 dan tahun 1995.....	106
Jadual 4.1	Bilangan penduduk Pulau Bintan daripada tahun 1986 sehingga tahun 1990.....	130

Jadual 4.2	Penumpang dalam dan luar bandar yang naik dan turun di Pelabuhan Tanjungpinang tahun 1986 sehingga kepada tahun 1990.....	133
Jadual 4.3	Bilangan Guna Tenaga yang tidak handal mencari peluang pekerjaan dan mendaftarkan diri di Jawatan pengurusan Guna Tenaga Kabupaten Kepulauan Riau mengikut jantina dan tahun.....	135
Jadual 4.4	Bilangan Guna Tenaga yang tidak handal mencari peluang pekerjaan dan mendaftarkan diri di Jawatan pengurusan Guna Tenaga Kabupaten Kepulauan Riau mengikut jantina dan umur.....	136
Jadual 4.5	Perkembangan Bilangan penduduk Pulau Bintan Tahun 1990 sehingga tahun 1995.....	139
Jadual 4.6	Taburan Pendudukan kawasan bandar Kepulauan Riau yang berumur 10 tahun ke atas mengikut paras pendidikan yang ditamatkan dan jantina tahun 1995.....	140
Jadual 4.7	Bilangan Pendaftaran, Petempatan Guna Tenaga di Kepulauan Riau, mengikut jantina tahun 1995.....	143
Jadual 4.8	Bilangan Penduduk Pulau Bintan dan Kadar Kesusakan.....	145
Jadual 4.9	Bilangan Penduduk di Pulau Bintan selama tahun 1990 dan 2000	146
Jadual 4.10	Penumpang dalam dan luar Bandar yang naik dan turun di Pelabuhan Tanjungpinang tahun 1996 sehingga kepada tahun 2000.....	149
Jadual 5.1	Taburan Responden mengikut kawasan petempatan.....	152
Jadual 5.2	Taburan Responden mengikut taraf pendidikan di Tanjungpinang	153
Jadual 5.3	Taburan Responden mengikut status pekerjaan utama	155
Jadual 5.4	Responden mula sekali ke Tanjungpinang.....	158
Jadual 5.5	Responden mengikut tempat lahir (daerah asal).....	159
Jadual 5.6	Taburan responden mengikut kawasan dan Paras pendidikan.....	161
Jadual 5.7	Penghijrah mengikut kawasan dan lama bermukim.....	163
Jadual 5.8	Taburan responden mengikut paras pendidikan dan pekerjaan (peratus)	164
Jadual 5.9	Responden mengikut jangka masa tinggal dan pekerjaan.....	165
Jadual 5.10	Umur Responden mengikut jantina.....	166
Jadual 5.11	Responden mengikut jangka masa tinggal dan umur.....	167
Jadual 5.12	Bilangan Guna Tenaga yang tidak penting mencari pekerjaan di jawatan pengurusan guna tenaga Kabupaten Kepulauan Riau, mengikut jantina.....	171
Jadual 5.13	Taburan guna tenaga tidak penting mencari pekerjaan di Jawatan Pengurusan Guna Tenaga Kabupaten Kepulauan Riau di Tanjungpinang...	171
Jadual 5.14	Peratus penduduk yang bekerja menurut sektor tahun 2000.....	178
Jadual 6.1	Perkembangan Bilangan Penduduk Kabupaten Kepulauan Riau dan Pulau Bintan tahun 1990, 1995 dan tahun 2001.....	192
Jadual 6.2	Guna Tenaga yang mencari Pekerjaan mengikut umur.....	194
Jadual 6.3	Peratus penduduk yang bekerja menurut sektor di Kepulauan Riau tahun 2000.....	201
Jadual 6.4	Peratus Guna Tenaga umur 10 tahun ke atas yang bekerja di Kepulauan Riau menurut jenis pekerjaan utama tahun 2000.....	204
Jadual 6.5	Peratus Penduduk yang bekerja mengikut status pekerjaan tahun 2000.	206

DAFTAR RAJAH

Rajah 1.1	Bilangan dan Pentarafan Penduduk Bandar Raya Dunia Tahun 1980.....	4
Rajah 1.2	Anggaran Bilangan Penduduk Bandar Raya Dunia Pada Tahun 2000	5
Rajah 2.1	Penduduk bandar-bandar di dunia bilangan 10 juta ke atas tahun 2000.....	48
Rajah 3.1	Provinsi Riau sebelum dikuatkuasakan Provinsi Kepulauan Riau.....	79
Rajah 3.2	Map Provinsi Riau sebelum masa 1999 (Sebelum Otonomi).....	87
Rajah 3.3	Map Provinsi Riau sejak sistem Otonomi (desentralisasi).....	88
Rajah 3.4	Taburan Penduduk Provinsi Riau mengikut Kawasan tahun 1995.....	91
Rajah 3.5	Taburan Penduduk Provinsi Riau semasa Otonomi.....	92
Rajah 3.6	Map Pelabuhan dan Pengangkutan di Riau	132
Rajah 3.7	Lintasan pengangkutan barang, eksport dan penumpang.....	134
Rajah 4.1	Map Lintasan Perniagaan masa Kejayaan Johor dan Riau Lingga.....	109
Rajah 4.2	Map Riau Kepulauan dan Pulau Bintan.....	114
Rajah 4.3	Map Pulau Bintan.....	134